

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

BENNEVELD gemeente Zweeloo

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Benneveld als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 327) door een stippellijn omgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

November 1988.

Inleiding

Het dorpje Benneveld is gelegen in de gemeente Zweeloo circa tien kilometer ten westen van Emmen.

Het is een van oorsprong agrarisch esdorp, waarschijnlijk omstreeks de 12de eeuw ontstaan als een afsplitsing van Zweeloo. Aanvankelijk bestaande uit enkele hoeven heeft het zich ontwikkeld tot een compact brinkdorp, dat in de 20ste eeuw is uitgegroeid tot een langgerekt wegdorp, gelegen temidden van de onbebouwde esgronden.

De historische ontwikkeling is ook thans nog duidelijk herkenbaar aanwezig in de ruimtelijke opbouw van Benneveld. Deze ruimtelijke structuur wordt hoofdzakelijk bepaald door de Bennevelderstraat, waarop het merendeel van de bebouwing is georiënteerd. Daarbinnen onderscheiden de brink, centraal in het noordelijke gedeelte gelegen, en een verbreding in het zuidelijke gedeelte zich als oudste elementen in de structuur van het jongere wegdorpgedeelte dat daartussen tot ontwikkeling is gekomen.

De kenmerkende dorpsstructuur, in samenhang met de waardevolle bebouwing en beplanting, levert een beeld van zodanige cultuurhistorische waarde dat een aanwijzing van Benneveld als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

Reeds voor het begin van onze jaartelling is in Drente een nederzettingenpatroon ontstaan dat in beginsel overeenkomt met de latere indeling in buurschappen. De nederzettingen hebben weliswaar nog geen vaste lokatie, maar verplaatsen zich binnen gebieden die overeenkomen met de latere marken, zoals archeologisch onderzoek heeft uitgewezen. Zo hebben Zweeloo en Aalden archeologisch aangetoonde 'voorgangers' uit de late IJzertijd, de Romeinse Tijd en/of de Vroege Middeleeuwen. In de Karolingische Tijd, omstreeks de 8ste-9de eeuw na Christus, komt er een eind aan het verplaatsen van de nederzettingen en betreft de bevolking vaste woonplaatsen. Deze nederzettingen liggen doorgaans op de overgang van droge naar natte gronden zodat een optimale situering ten opzichte van de akkers en de wei- en hooilanden aanwezig is. De bouwlanden (de essen) liggen altijd direct bij de nederzetting omdat deze de meest intensieve bewerking behoeven, de groenlanden bevinden zich in de laaggelegen gebieden, aan de zijde van het beekdal.

De nederzettingen zelf zijn opgebouwd uit boerderijen met erven en eventueel aanwezige, aangrenzende huiskampen, die als akker, weide of inscharringsruimte voor het vee dienst

doen. Aan de lage rand van de kern zijn meestal één of meer brinken aanwezig, open ruimten waar het vee van de weidegronden voor de nacht wordt verzameld. Doorgaans is daar ook een drinkvijver aanwezig. Als gemeenschappelijke ruimte hebben de brinken daarnaast een centrale functie voor de gehele buurschap. De rest van het nederzettingsterritoir, naast de essen en de groenlanden, wordt ingenomen door de velden die voornamelijk uit heide, veen- en (stuif)zandgronden bestaan en door bos(restanten). De belangrijkste functie van de velden is die van weidegrond.

Het wegenpatroon ontwikkelt zich zodanig dat alle zojuist genoemde elementen van het nederzettingsterritoir een verbinding hebben met de nederzetting. Hierdoor zijn de dorpen in het middelpunt van een stelsel van veedriften en aan- en afvoerwegen komen te liggen, meestal samenkomend bij de brink waardoor een kenmerkende uitwaaiende nederzettingenstructuur is ontstaan (fotobijlage, afb. 2).

Uitbreiding van de nederzettingen vindt plaats door verdichting van de structuur door middel van splitsing van de oorspronkelijke erven en nieuwe vestigingen, met name aan de brinken en langs de uitvalswegen en esranden. Ook komen geïsoleerde veldontginningen voor. Benneveld is vermoedelijk zo'n veldontginning, ontstaan uit een afsplitsing van het moederdorp Zweeloo. Zulke splitsingen kunnen verklaard worden uit de behoefte aan nieuw bouw- en/of groenland, of de gewenste nabijheid daarvan. In het geval van Benneveld is een geheel nieuw escomplex ontgonnen ten zuiden van Zweeloo, temidden van woeste gronden en in de nabijheid van een beekje in het westen (fotobijlage, afb. 2). Wanneer Benneveld is ontstaan is niet duidelijk. Aangenomen wordt dat zulke afsplitsingen in de 12de tot de 14de eeuw zijn ontstaan. De nederzetting komt voor het eerst in 1276 in de bronnen. Benneveld valt dan nog geheel onder de buurschap Zweeloo. In 1428 is de scheiding nog niet geheel voltooid, want de burenen van Benneveld hebben dan nog een aandeel in de marke van Zweeloo. In 1472 mogen de ingezetenen van Benneveld hun aandeel nog gebruiken 'te heide, te weide' en er plaggen maaien. Twee jaar later echter worden de burenen van Benneveld buitenburenen van Zweeloo genoemd. Wanneer evenwel bijna twee eeuwen later, in het midden van de 17de eeuw, delen van de marke van Zweeloo gescheiden worden, meent Benneveld daarin nog rechten te kunnen doen gelden. De volledige splitsing lijkt derhalve een moeizaam proces te zijn geweest. Dit neemt

niet weg dat Benneveld een volledig autonome marke is geworden, die evenals het oude moederdorp, agrarisch zelfstandig functioneert en een volwaardige es- of brinknederzetting is geworden, hoewel ze kerkelijk altijd tot Zweeloo is blijven behoren. Aanvankelijk zal de nederzetting slechts uit enkele hoeven hebben bestaan. In 1445 blijkt Benneveld uit elf 'huizen' te bestaan, een aantal dat de volgende twee eeuwen praktisch gelijk blijft. In 1612 telt het dorp twaalf erven, waaronder dat van een scheper (schaapherder). Onder invloed van een economische opleving in de eerste helft van de 17de eeuw worden veel groenlanden verdeeld door de aanleg van sloten en houtwallen. Het hooiland was reeds verdeeld en overwegend in particulier bezit. In de tweede helft van de 17de eeuw stagneert de economie evenwel. Teneinde het inkomen te handhaven intensiveert men de bedrijfsvoering, tegelijkertijd neemt de gemiddelde bedrijfsgrootte af ten gevolge van groei van de beroepsbevolking bij een gelijkblijvend landbouwareaal. In 1829, volgens de kadastrale minuut, blijkt het aantal erven in Benneveld dan ook bijna verdubbeld tot 23. De bedrijfsintensivering betekent met name een intensievere bemesting, waarbij vooral sedert de 18de-19de eeuw ook heideplaggen gebruikt worden hetgeen een geringe ophoging van de akkers met zich mee heeft gebracht (in Drente gemiddeld 40 centimeter). Gedurende deze periode vindt een ontmenging van de oude bedrijfsvoering plaats. De akkerbouw wordt steeds belangrijker en de omvang van de rundveestapel loopt terug. In deze tijd, vooral sedert de 17de eeuw, ontwikkelen de dorpsbrinken zich uiterlijk tot graslandcomplexen met een gereglementeerde aanplant van eiken. Ten behoeve van de bemesting komt nu de schapenhouderij sterk op. De schapen worden geweid op de uitgestrekte velden.

De bovengenoemde kadastrale minuut uit 1829 (fotobijlage, afb. 1), is de eerste kaart waarop de ruimtelijke structuur, als resultante van de bovenbeschreven ontwikkelingen, gedetailleerd is weergegeven. Het belangrijkste structurerende element is de huidige Bennevelderstraat met de brink. Hierop is de bebouwing grotendeels georiënteerd. Bij de brink komen de diverse toevoerwegen van de groenlanden en de velden samen (fotobijlage, afb. 2). Op de brink is een drinkvijver aanwezig. Opvallend is de concentratie van bebouwing ten zuiden van Benneveld, min of meer aan de overkant van de zuidelijke es, daarvan gescheiden door open bouwland. Hier is waarschijnlijk sprake van een jongere

afsplitsing van Benneveld zelf. Het verkavelingspatroon van de es duidt hierop. De Bennevelder es ten noorden van het dorp zal blijken zijn onregelmatige blokverkaveling eerder zijn aangelegd dan de zuidelijke esgronden (onder andere de Lutke Es) met een regelmatigere strokenverkaveling. Dit wordt tevens gesuggereerd door de situering van de brink aan de zuidrand van het dorp. Pas nadat de zuidelijke esgronden zijn ontgonnen zullen ook ten zuiden van de brink boerderijen zijn gebouwd waardoor deze meer centraal in het dorp is komen te liggen.

Opmerkelijk is de ligging van het merendeel van de boerderijen midden op de erven, waardoor de bebouwing op sterk wisselende afstand van de weg is gelegen. De boerderijen staan grotendeels haaks op de weg, met het bedrijfsgebouwe herkenbaar aan de baander, naar de weg gekeerd. De baander is veelal iets naar binnen geplaatst ten opzichte van de achtergevellijn. Kenmerkend zijn de aangebouwde hooischuren waar vaak tevens de schapen in zijn ondergebracht.

In het verdere verloop van de 19de eeuw is de ruimtelijke structuur zoals weergegeven op de kadastrale minuut nauwelijks gewijzigd. De verdeling van de markegronden, eind 19de eeuw, heeft hierop slechts beperkte invloed gehad. Ten gevolge hiervan heeft wat verdichting plaatsgevonden met name in de afzonderlijke bebouwingsconcentratie ten zuiden van de Lutke Es en er verschijnt enige bebouwing tussen de twee bebouwingsconcentraties, in aansluiting op de zuidelijke kern. Vooral na het begin van de 20ste eeuw, als de ontginning van de velden op grote schaal ter hand wordt genomen en de oppervlakte cultuurland sterk toeneemt, treedt door de bouw van ontginningsboerderijen langs de bestaande weg een sterke verdichting en uitbreiding van de structuur op (fotobijlage, afb. 4 en 5). In de jaren vijftig is de open ruimte geheel bebouwd geraakt. De oorspronkelijke structuur van twee afzonderlijke bebouwingsseenheden is hierdoor omgevormd tot een langgerekt wegdorp. De oudere structurelementen zijn echter nog wel zichtbaar in het bebouwingsbeeld en voorts in vergelijking tot het middengedeelte waar een minder dichte bebouwingsstructuur aanwezig is. De esgronden hebben hun historisch bepaalde open karakter behouden en zijn met name in het noorden nog grotendeels als akkerland in gebruik. Sindsdien zijn er nauwelijks meer wijzigingen opgetreden. Wel hebben door de recente saneringsprocessen in de landbouw steeds meer boerderijen een overwe-

gende woonbestemming gekregen. Ook zijn er, zeer recent, in het zuiden enige woonhuizen gebouwd.

Huidig ruimtelijk karakter

In de ruimtelijke opbouw van het huidige Benneveld is de hiervoor geschetste ruimtelijke ontwikkeling goed herkenbaar gebleven. De ruimtelijke structuur wordt volledig bepaald door de Bennevelderstraat. De bebouwing is uitsluitend hierop georiënteerd. Aan beide uiteinden ervan en bij de brink vormen de voormalige veedriften en uitvalswegen een secundaire wegenstructuur. Binnen deze langgerekt structuur onderscheiden de brink, centraal in het noordelijke gedeelte gelegen en een verbreding in het zuidelijk deel, zich als oudste elementen in de structuur, met daartussen het jongere wegdorp-gedeelte.

Het straatbeeld van het langgerekte dorp sluit hierop aan. Het brinkgedeelte kenmerkt zich door een besloten karakter evenals het zuidelijk deel van de nederzetting, zij het in mindere mate vanwege de lossere structuur van boerderijen, woonhuizen en open ruimten, in de vorm van weilandjes. Het rechte wegdorp-gedeelte kenmerkt zich daarentegen door een open structuur met een grote visuele betrokkenheid op het omringende landschap. De bebouwing dateert uit verschillende perioden en levert een belangrijke bijdrage aan het karakter van het dorp. De bebouwing bestaat merendeels uit boerderijen (plus bijgebouwen) die in het oudste gedeelte een enigszins afwisselende richting hebben en in het jongere deel over het algemeen met hun nokrichting loodrecht op de weg staan. De oudere boerderijen hebben grotendeels schilddaken met steile rietkappen en lage goothoogte terwijl de jongere boerderijen merendeels afgewolfd zadeldaken hebben, die minder steil zijn, een hogere goothoogte hebben en met pannen en riet of alleen pannen zijn gedekt. Als bouw materiaal voor de gevels is hoofdzakelijk baksteen gebruikt. Voor de bijgebouwen, met name de oude schaapskooien, is ook hout en riet toegepast. Een algemeen bebouwingskenmerk is voorts de verticale gerichtheid van de gevelopeningen. De erf- en bermbeplantingen is voornamelijk in de vorm van opgaande bomen.

Nadere typering te beschermen waarden

Het oudste deel van Benneveld en vanouds het centrum van het dorp, vormt de brink in het noordelijk deel van de nederzetting. Het is een driehoekige ruimte, aan de oost- en zuidzijde door een weg begrensd.

Vanwege het licht gebogen beloop van de Bennevelderstraat aan de noord- en zuidkant en door de compacte bebouwing in dit deel van Benneveld rondom de brink is een tamelijk besloten ruimte ontstaan. Dit wordt nog geaccentueerd door de aanwezige beplanting van hoog opgaand geboomte (merendeels eiken), zowel op de brink als op de erven. Opvallend is de nokrichting evenwijdig aan de weg van enkele boerderijen aan de oost- en zuidkant van de brink.

In de oudere gedeelten van Benneveld (het noordelijk en zuidelijk deel) zijn de onregelmatige verspringende rooilijnen kenmerkend. De bebouwing is op wisselende afstand van de weg gesitueerd in tegenstelling tot het middengedeelte waar een regelmatige bebouwingsrichting (merendeels loodrecht op de weg) aanwezig is en de rooilijnen doorgaans op geringere afstand evenwijdig aan de straat lopen. Het jonge middengedeelte heeft een open karakter. De bebouwing is over het algemeen minder dicht en er is minder beplanting van betekenis aanwezig.

De diversiteit van de agrarische bebouwing in Benneveld bepaalt het dorpsgezicht in belangrijke mate. De oudere boerderijen dateren hoofdzakelijk uit de 19de eeuw; in aanleg echter zijn veel van de hoofdgebouwen 18de-eeuws. Ondanks vele aanpassingen en meer of minder ingrijpende verbouwingen zijn de boerderijen herkenbaar van het 'middenlangsdeel' of 'Oud-Drentse' type. De baanderdeuren, die de hoofdingang vormen, zijn zonder uitzondering in het midden van de achtergevels geplaatst, die naar de weg zijn gekeerd. Wel zijn sedert de 19de eeuw de vanouds inspringende baanders veelal vervangen door direct in de achtergevels geplaatste deuren. Deze deuren zijn in het algemeen donkergroen geverfd, met witte geverfde deurposten. In enkele gevallen (woonboerderijen) bestaat de 'baander' thans uit een glaswand. Markant zijn de bijgebouwen, al dan niet vastgebouwd aan de boerderij, vanwege de toepassing van hout en riet voor de muren.

De jongere boerderijen, uit de eerste helft van de 20ste eeuw, onderscheiden zich van de oudere boerderijen door de dwarsgeplaatste woonhuizen die langs de straat, vóór het bedrijfsgebouwe zijn geplaatst.

Voor het merendeel van de boerderijen en landelijke woonbebouwing geldt dat de huiserven van de weg zijn afgescheiden door duidelijke erfscheidingen. Het zijn veelal eenvoudige (houten) hekwerken of heggen, soms draadafrasteringen langs de weilandperceeltjes die in het zuidelijk deel van het dorp voorkomen. In het middengedeelte

bevindt zich aan de oostzijde van de weg tevens een greppel. Een smal verhardingsprofiel en een eenvoudige inrichting zijn in het gehele dorp kenmerkend.

De visuele relatie met het omliggende open agrarische gebied is met name in het middengedeelte van Benneveld alsmede in het zuidelijke deel, zij het in geringere mate, opmerkelijk. Het reliëf tussen es- en beekdal is in westelijke richting duidelijk waarneembaar. Door de hogere ligging van het noordelijk deel van het dorp is eveneens in dit relatief besloten deel door middel van doorkijkjes een visuele betrokkenheid met de esgronden aanwezig. Het doorzicht in het verlengde van de weg naar de noordelijke esgronden behoort hier ook toe. Het contrast tussen de open esgronden en de compacte nederzetting is hier in het noorden het grootst.

Begrenzing beschermd gebied

Tot het beschermde dorpsgezicht behoren de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur, waaruit de historische ontwikkeling is af te lezen. Deze samenhangende structuur is voornamelijk opgebouwd uit de min of meer lineaire esnederzetting met de Bennevelderstraat als centrale as.

De grens is in het algemeen getrokken langs de achtererven van de bebouwing. Hoewel de functionele en visuele relatie met het agrarische gebied van groot belang is, lijkt de betrekking van grote delen landelijk gebied binnen de grenzen van het beschermde dorpsgezicht niet het meest geëigende middel ter bescherming van dit belang.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg), nummer 327.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Het Drentse Landschap, onder redactie van *J. Abrahamse, S. Bottema, M.H. Burema, H.W. de Vroome, H. T. Waterbolk*. Assen/Zutphen, 1984.

Geschiedenis van Drente, onder redactie van *J. Heringa, D.P. Blok, M.G. Buist, H.T. Waterbolk*. Assen/Meppel, 1985.

Heringa, J.

'Lijnen en stippellijnen in de geschiedenis van de buurschap'. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 102 (1985), 69-93.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Drs. J.L. van Tilburg, Leusden.

Foto's:

- Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 1);
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 2, 3, 4, 5);
- Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart:

Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014

2500 EA 's-Gravenhage.

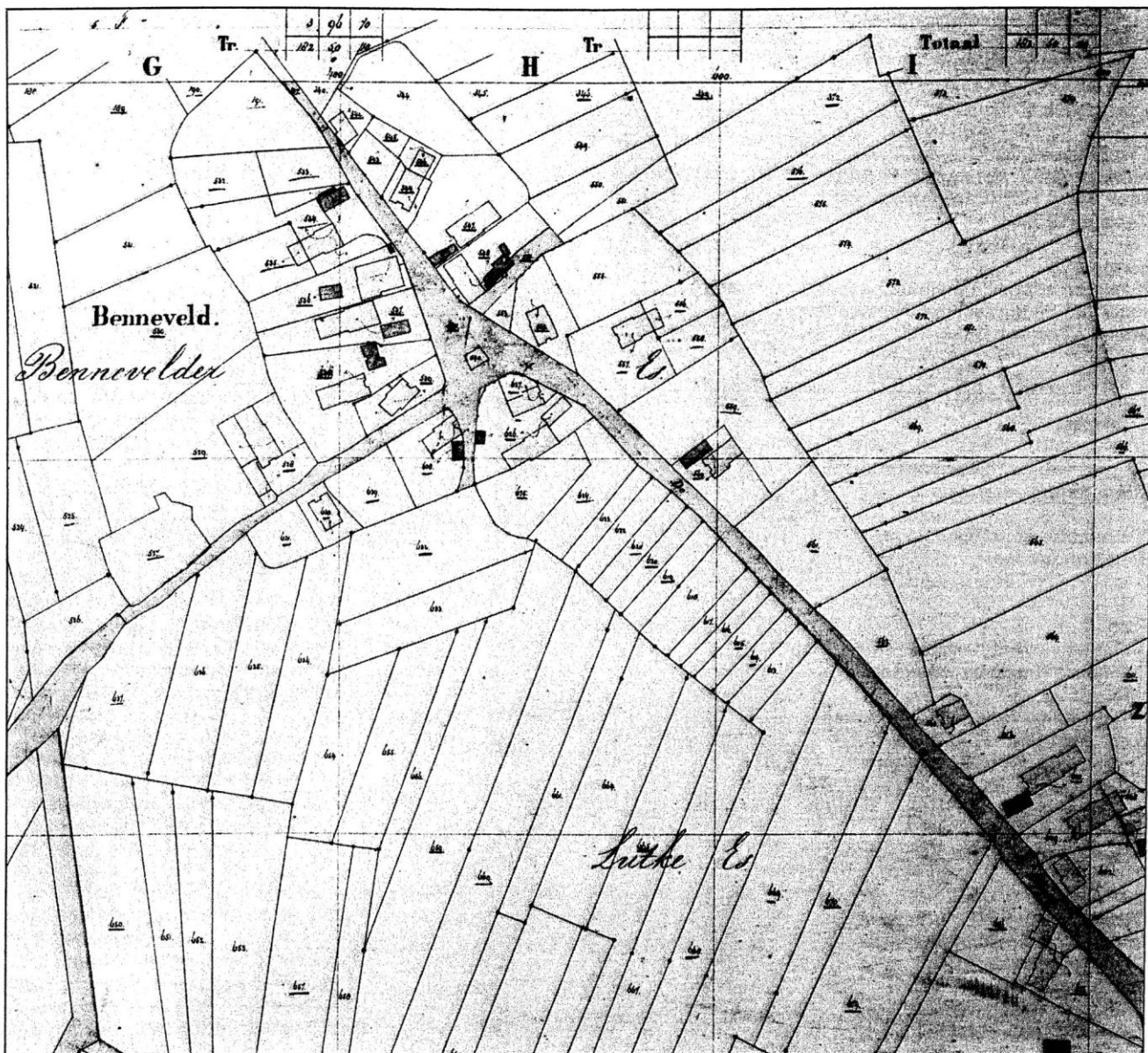
Telefoon: 070-78 98 80.

Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1483 2.

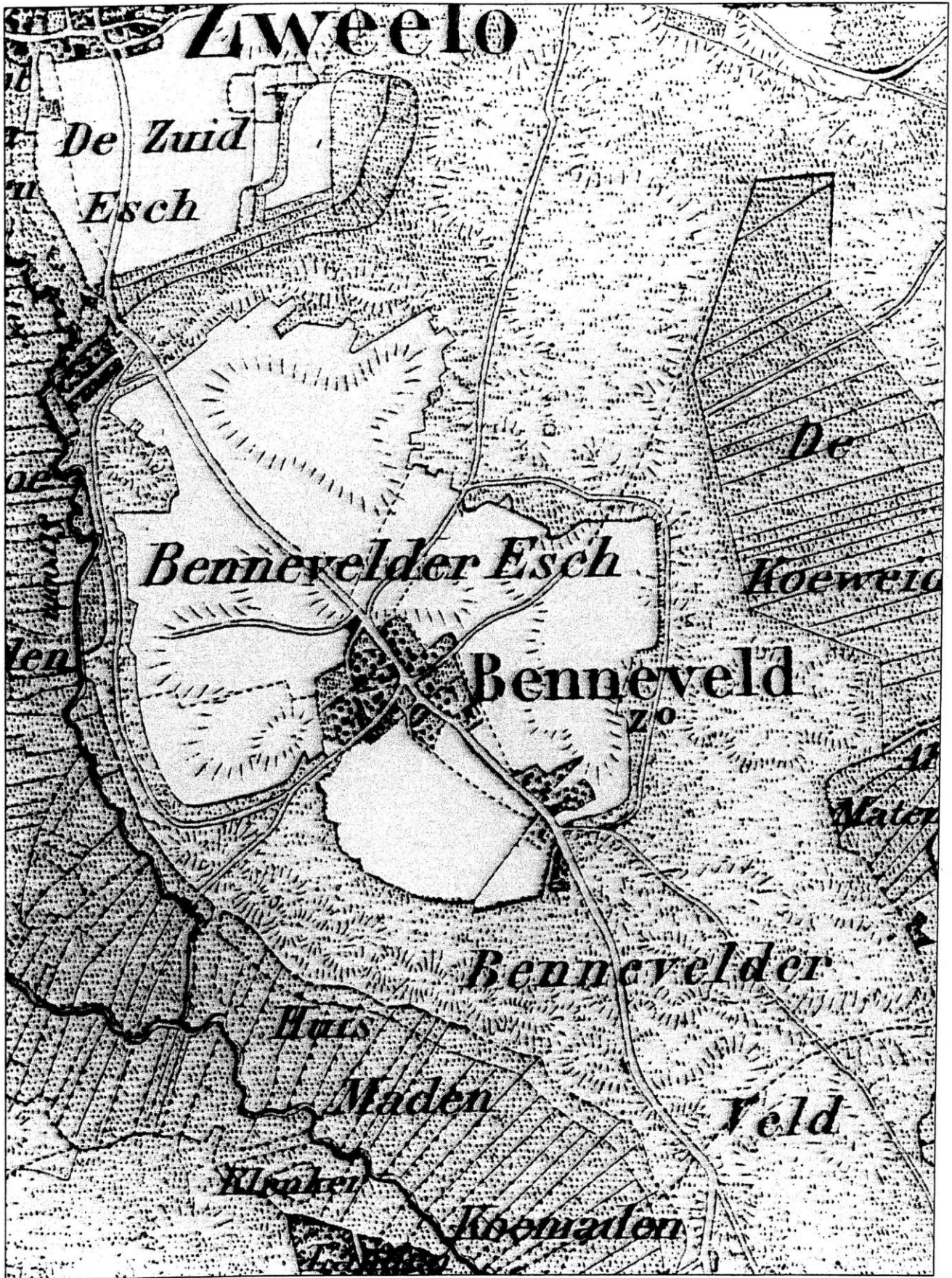
Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

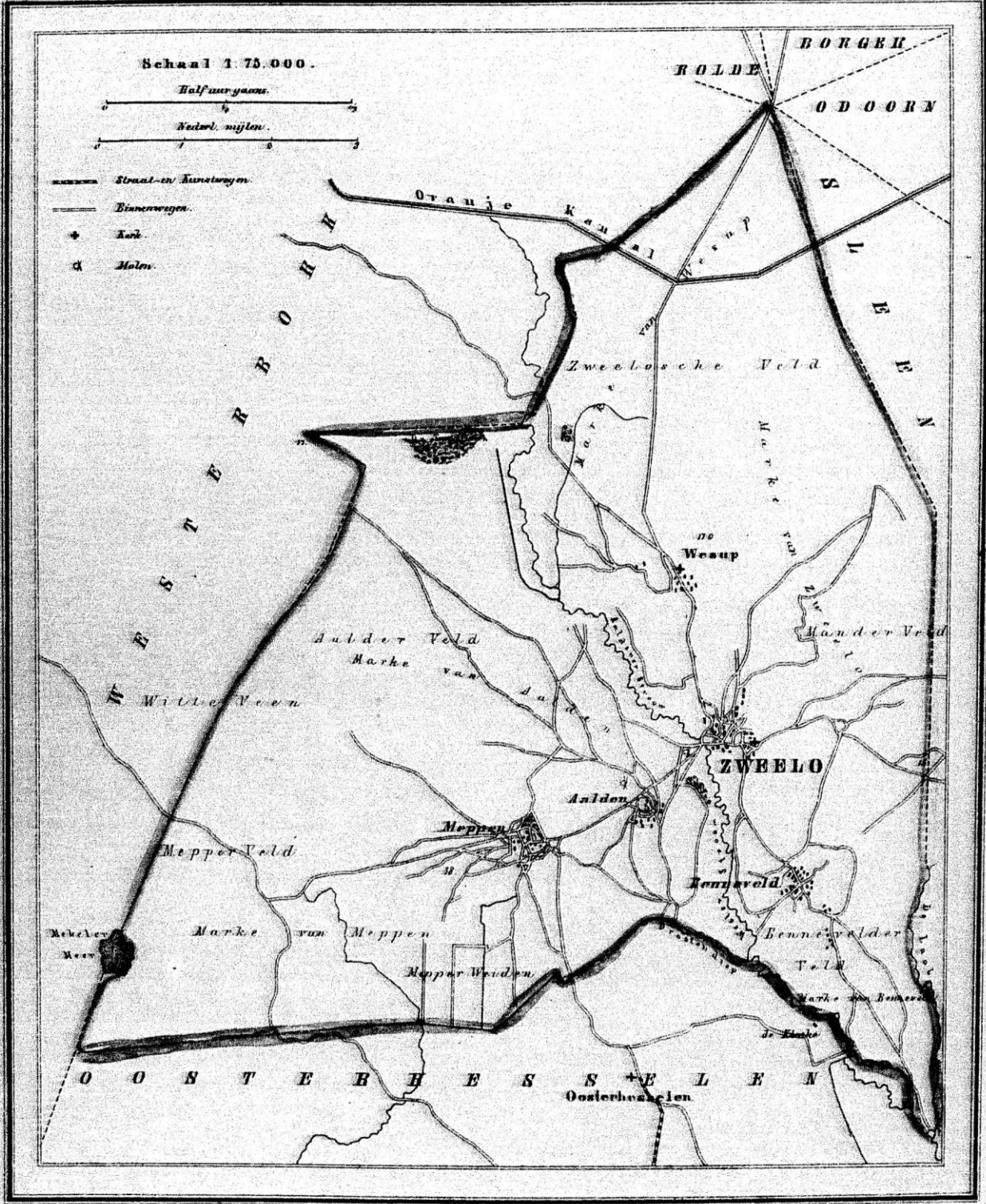
Fotobijlage

Afb. 1. Kadastraal Minuutplan gemeente Zweeloo, 1829, fragment.

Afb. 2. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1851), blad 17, fragment.

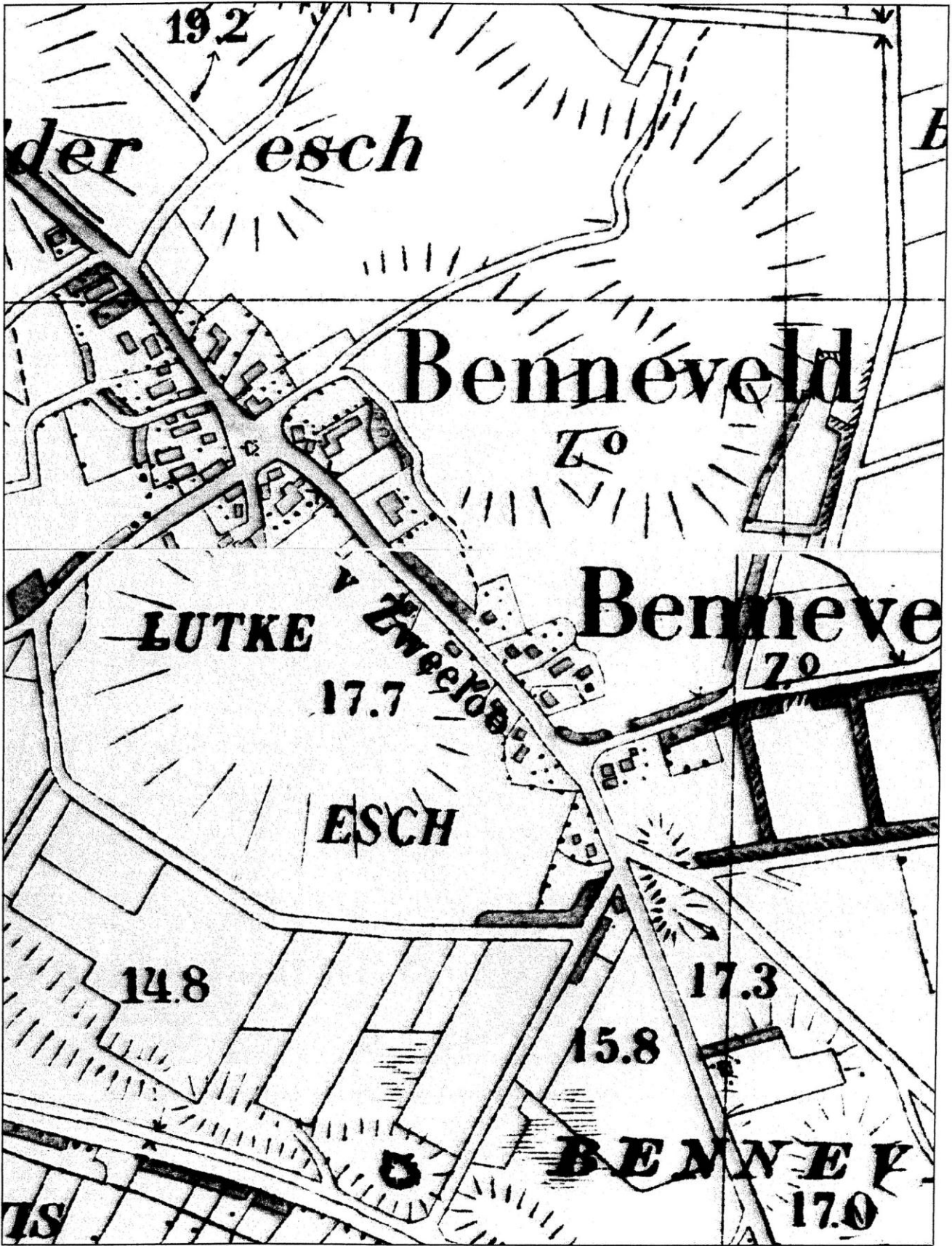

1865

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

6272 Buiders. 1015 Inwoners

Afb. 3. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Drente, gemeente Zweeloo.

Afb. 4. Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 25:000, bladen 224 en 241, verkend 1899/1900, herzien 1923, fragment.

